

A. ROSINAS

DĖL KAI KURIŲ ĮVARDŽIŲ KILMĖS

1. Aiškinant baltų kalbų įvardžių *visas*, lat. *viss*, pr. **wiss* kilmę, visų pirma būtina sinchroniškai aprašyti jų reikšmes ir nustatyti jų vietą loginių įvardžių sistemoje. Vartojant įvardį *visi* (lat. *visi*, pr. *wissai*), daroma prielaida, kad egzistuoja aibė¹, susidedanti daugiau kaip iš dviejų elementų:

$$\forall x f(x) \ \& \ \exists x > 2f(x).$$

Kai aibę sudaro du elementai, vartojamas įvardis *abù* (lat. *abi*, pr. *abbai*), kuris kai kurių autorių nepagrįstai laikomas skaitvardžiu². Kad *abù* yra įvardis, o ne skaitvardis, nesunku įsitikinti iš tokių pasakymų, kaip *Atsivedė du vaikus* ir *Atsivedė abu vaikus*. Pirmasis implikuoja, kad atsivedėjas turi ir daugiau vaikų, o antrasis žymi, kad pasakyme minimas asmuo atsivedė visus vaikus, kad jis daugiau jų neturi.

Įvardžių *abù* ir *visi* semantinis skirtumas matyti kontekstuose: kai kalbama apie tris ar daugiau asmenų, su skaitvardžiu *trys*, *keturi* ir t. t. vartojamas įvardis *visi*, o kai kalbama apie du asmenis, vartojamas įvardis *abu*, plg.: *Kiaulės jūs visi trys* BR 4, 259 ir *Abu jūs geri: Alyzas iš galvos išsikraustė, šitas – kirvelį neša* BR 4, 355. Antrajame pasakyme selekcinio apribojimo taisyklės neleidžia vartoti įvardžio *visi*. Latvių kalbos įvardis *visi* taip pat žymi neskaidomą aibę, kuri prasideda nuo trijų. Kai aibę sudaro tik du elementai, vartojamas įvardis *abi*, plg.: *Pa dienasvidu atnāca Jozas māte un māsa. | ...| Viņi visi trīs sēdēja istabas priekšā už soliņa* JA 66 ir *Turpat kaktā aiz skapja bija Aijas gultiņa. | ...| Kā likās, tad abas gultas šodien tikko bija aiztaisītas* JA 21. Prūsų tekstai taip pat rodo, kad prūsų kalboje įvardis *wissai* buvo vartojamas tada, kai aibę sudarė daugiau kaip du elementai, plg.: *bha pugeitty wi f f a y is f t a f m a* PKP 93₁₆₋₁₇. Kai aibę sudarė tik du elementai, prūsai taip pat vartojo įvardį *abbai*, plg.: *Kaden f t a i a b b a i i a e t r ā i* PKP 211₂₀.

¹ Apie įvardžių išskiriamas aibes ir poaibius plačiau žr. Левин Ю. И. О семантике местоимений. — В кн.: Проблемы грамматического моделирования. М., 1973, с. 108—121.

² Žr. Lietuvių kalbos gramatika. — V., 1965, t. 1, p. 613; Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. — V., 1970, p. 183—184; Endzelīns J. Senprūšu valoda. — Rīgā, 1943, p. 73 ir kt.

Tokia bendrumo įvardžių semantinė ir leksinė daugiskaitos ir dviskaitos opozicija yra labai archaiška ir yra baltų paveldėta iš indoeuropiečių epochos.

Aibę, susidedančią iš dviejų elementų, žymi ir latvių kalbos bendrumo įvardis *abeji* bei lietuvių *abėji*, plg.: *Lienu pieminot, nevar Annužu aizmirst – viņu abēju liktenis ir cieti savienots* LV 1, 29. Lietuvių bendrinėje kalboje *abėji* konteksto partneriu³ gali eiti tik daugiskaitiniai daiktavardžiai, plg.: *abėji marškiniai, ābejos pirštīnēs* DLKŽ 3.

Natūralioje kalboje bendrumo kvantorius yra susijęs su egzistavimo bei daugumo prielaida ir tuo jis skiriasi nuo loginio bendrumo kvantoriaus, kuris gali būti pavartotas be aiškios egzistavimo (resp. daugumo) prielaidos⁴. Įvardis *visi* nebent bendruose pasakymuose gali perteikti bendrumo kvantoriaus reikšmę, apimdamas visus klasės elementus, plg.: *Nesu girdėjęs, kad karvės lotų. Visos karvės baubia* GVn 330; *Visi mirsim, visi eisim, kai ponas dievas pašauks* BR 4, 175; Kitais atvejais *visi* yra susijęs su egzistavimo ir daugumo prielaida. Pavyzdžiui, frazėje *Rapolas visus man susamdo* BPv 2, 310 įvardis *visus* implikuoja samdinių egzistavimą, o frazėje *Visi ją vadino šituose namuose panele Terese* BPv 2, 312 *visi* implikuoja namų gyventojų egzistavimą.

Nuo daugiskaitos formų *visi* (lat. *visi*, pr. *wissai*) savo reikšme iš esmės skiriasi vienaskaitos formos *visas* (lat. *viss*, pr. **wiss*). Vienaskaitos formos paprastai žymi ne skaičių, t. y. perteikia ne kiekybinę informaciją, o apimtį, arba masę⁵ ir dėl savo semantikos priskirtinos charakterizuojančių būdvardžių parametrinio poklasio apimties grupei⁶, kuriai priklauso tokie būdvardžiai, kaip *pilnas, ištisas, sklidinas* ir kt.

Apimties reikšmę rodo šie kontekstai, plg.: *Priemenė siaura ir ilga, piauna skersai visą namą* BPv 2, 354; *Nuo sumušimų visą veidą man maudė* BPv 2, 441; lat. *Citādi tu redzi visu pasauli* JA 210; *Visu vakaru Ieva nebij varējusi mierīgi gulēt* JA 209; pr. *Schlāit ifrankeis mans | effe wiffan wargan* PKP 169₂₋₃. Apimties reikšmė būdinga ir daugiskaitinėms formoms *visi*, kai jų konteksto partneriai yra daugiskaitiniai daiktavardžiai, plg.: *Dabar ji laikė suėmus į savo rankas visus namus* BPv 2, 542. Tik tais atvejais, kai *visas* (lat. *viss*) konteksto partneris yra kolektyvinės reikšmės daiktavardis, *visas* (lat. *viss*) galima laikyti bendrumo įvardžiu – *visi* semantiniu variantu. Pavyzdžiui, pasakymas *Susirinko visa grupė* suprantamas kaip *Susirinko*

³ Dėl termino žr. Agricola E. *Semantische Relationen im Text und System*. – Halle (Saale), 1969, S. 99.

⁴ Žr. Pilka A. *Loginiai operatoriai ir jų kalbinė raiška*. Kn.: *Kalba ir mintis*. – V., 1980, p. 142.

⁵ Plg. Quirk R., Greenbaum S., Svartvik J. *A Grammar of Contemporary English*. – New York–London: Seminar Press, 1972, p. 218.

⁶ Plg. Масленникова А. А. *Семантико-функциональный анализ реляционных прилагательных (на материале современного английского языка)*: Канд. дис. – Л., 1980, с. 35.

visi grupės nariai. Kalbamojo įvardžio bendrumo reikšmę nesunku nustatyti ir tais atvejais, kai jo konteksto partneriai yra tokie kolektyvinės reikšmės daiktavardžiai, kaip *kaimas, pasaulis, miestas, apylinkė, rajonas* ir t. t. Pavyzdžiui, pasakymuose *Tuo subėgo visas kaimas* LKŽ IX 457 ir *Iš jum visas pasaulis juokias* LKŽ IX 457 *visas kaimas* ir *visas pasaulis* čia reiškia *visi kaimo žmonės (gyventojai)* ir *visi žmonės*. Tas pat pasakytina apie latvių kalbos analogiškus junginius, plg.: *kas nu var visu pasauli pieēdinat?* ME III 95 = *kas nu var visus (pasaules) cilvēkus pieēdināt?* Tą pat būtų galima pasakyti ir apie prūsų kalbos **wiss*, jeigu prūsų tekstų autoriai vietoj *mukinaiti wissans smumentins* būtų vartoję ir **mukinaiti wissan swetan*.

Baltų kalbos turi ir daiktavardiškųjų bendrumo įvardžių, kurie yra indiferentiški skaičiaus ir giminės kategorijai. Tai įvardžiai liet. *visa, viskas, visa kas*, lat. *viss, viss kas* ir pr. *wissa(n)*, kuriuos galima vadinti absoliutiniais bendrumo įvardžiais. Šie įvardžiai, kaip ir *visi* (lat. *visi*, pr. *wissai*), išskiria poaibį, sutampantį su aibe. Jų skirtumas nuo *visi* yra tas, kad jie išskiria ir aktantų, ir įvykių (procesų) aibes, o *visi* – tik aktantų aibę, plg.: liet. *Visa prapuolę, tik ant lauko pliko kelios pušelės apykrevės liko!*.. BarR 1, 29 ir *Suversiu ant tavo galvos visa, ką padarei pikta!* GrR 1, 179; lat. *Viss noveco, viss rodas no jauna ir Tur lasīs mazos tematus par visu, par gleznošanu, par vēsturi, putniem, vecām ārstu zālēm* BrRZ 37; pr. *bhe wiffan prei walnennen wartint* PKP 147₂₋₄ ir kt.

Baltų kalbose galima absoliutinių bendrumo įvardžių ir absoliutinio demonstratyvo neutralizacija, ypač sudėtinuose sakiniuose, kai šalutinis dėmuo yra absoliutinio demonstratyvo antecedentas, plg.: *Ką senis Vidmantas, alaus atsigėres juokais pranašavo, tai netikėtai įvyko* VŽP 1, 67 ir *Visa, ką tamsta kalbėjai, – atsiliepė jis, – man nekelia jokių abejonių* MPR 7, 69; lat. *Viņš pastāstīja visu, ko zināja ir Viņš pastāstīja to, ko zināja*. Dėl to yra galimos samplaikos *visa tai*, lat. *viss tas*, pr. *sta wissa*, plg.: liet. *Pasakykite, kaip žiūrite į visa tai, kas dabar daroma* GrR 1, 152 ir *Gali pasakyti jam visa, ką darei?* GrR 1, 200; lat. *Bet wiss tas bija labojams* MG I 533; pr. *Sta wiffa wargē mien* PKP 181₆. Vadinasi, kontekstuose, kuriuose vartojamas *visa tai*, galima vartoti ir *visa*, ir *tai*, plg.: *Juk visa tai šį tą reiškia, kas man įvyko* GrR 4, 140 → *Juk visa šį tą reiškia, kas man įvyko* → *Juk tai šį tą reiškia, kas man įvyko*.

Tarp *visa* ir *tai* (lat. *viss* ir *tas*, pr. *wissa* ir *sta*) samplaikose *visa tai*, lat. *viss tas*, pr. *sta wissa* yra ne derinimo (kaip kartais teigiama), o subordinacijos santykis⁷, nes absoliutinių demonstratyvų reikšmė visada yra siauresnė už absoliutinių bendrumo įvardžių reikšmę. Todėl absoliutiniai demonstratyvai negali būti

⁷ Plačiau apie subordinacijos santykį žr. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. – М., 1975, с. 573; Lyons J. Semantics. – London–New York–Melbourne, 1978, vol. 1, p. 156, 291; Plečkaitis R. Logikos įvadas. – V., 1978, p. 98.

vartojami bendro pobūdžio pasakymuose, kuriuose įvardis neturi kokio retrospektyvinio antecedento; plg.: *Visa keičiasi, visa mainosi* ir negalima **Tai keičiasi, tai mainosi*. Absoliutinio demonstratyvo *tai* pasirodymas frazės pradžioje yra pagrįstas presupozicija, kad jo antecedento reikia ieškoti retrospektyvinėse (arba prospektyvinėse) struktūrose.

Teksto atkarpose, kuriuose retrospektyviškai minimi galimi aibės elementai, galima *visa tai* ir *visa kas* resp. *viskas* neutralizacija. Pavyzdžiui, teksto atkarpoje, kurioje *visa tai* antecedentai yra keli daiktavardžiai, *visa tai* ir *viskas* galima laikyti ekvivalentiškais, plg.: liet. *Mano naujas angliškos medžiagos kostiumas, nauji batai, specialus alpinisto puloveris, odinės pirštinės, šilkiniai marškiniai ir kojinės, ir kita, – visa tai (= viskas) po savaitės jau buvo dingę iš ryšulio be pėdsako* SrR 5, 77. Ir, atvirkščiai, daugelyje kontekstų *viskas* galima pakeisti įvardžiu *visa tai* ar *visa* resp. *tai*. Tai kontekstai, kuriuose įvardis *viskas* apibendrina retrospektyviškai minėtų įvykių aibę, neišplėsdamas jos kiekybinės apimties. Pavyzdžiui, teksto atkarpoje *Bet Indrašius nepasakė nei gero, nei blogo. Tik čiupo Alyzą už ausies, patraukė durų link, spyrė keliu į sėdimąją ir išbloškė lauk. O paskui ir pats išėjo iš paskos. Viską (= visa tai, visa, tai) jis atliko greit ir švariai* BR 4, 200 įvardis *viskas* apibendrina visų situacijos įvykių aibę, nei išplėsdamas, nei susiaurindamas jos kiekybinės apimties. Įvardžio *viskas* ekvivalentais galima laikyti *visa tai*, *visa* ir *tai* ir tokiuose kontekstuose, kuriuose *viskas* antecedentas yra šalutinis papildinio sakinys, plg.: *Poezija privalo įsijungti į viską (= visa tai, visa, tai), kas dedasi pasaulyje, ir jausti už tai atsakomybę* KbSNL 126.

Tačiau yra kontekstų, kuriuose įmanoma vartoti *viskas* resp. *visa*, bet negalima *visa tai* ir *tai*. Visų pirma tai bendro pobūdžio pasakymai, kuriuose įvardžių *viskas* resp. *visa* išskiriama aibė yra gana abstrakti, plg.: *Viskas keičiasi*. Tai tekstai, kuriuose įvardis *viskas* (resp. *visa*) žymi ir (prospektyviškai resp. retrospektyviškai) minėtų, ir tekste neminėtų aktantų ar įvykių aibę. Pavyzdžiui, teksto atkarpoje *Diena stovi vietoj. Debesys stovi vietoj. Karvės stovi vietoj. Viskas stovi vietoj* BPv 2, 92 įvardis *viskas* žymi ne tik retrospektyviškai sakomus įvykius, bet ir tekste nepasakytus. Tas pat pasakytina ir apie latvių bendrumo įvardį *viss kas* (resp. *viss*). Pavyzdžiui, teksto atkarpoje *Bet Roma | ... |. Pēc kara bija vieta, kurā varēja atrast visu ko: labo un slikto, jauno un veco, atpalikušo un progresīvo* LV 4, 197 įvardis *viss kas* galininko forma apibendrina ne tik prospektyviškai sakomus Romos požymius, bet ir tuos, kurie tekste nepasakyti.

Vietoj *visa tai* (ar *tai*), kurio žymima aibė yra tik retrospektyviškai minėti aktantai ar įvykiai, pavartotas įvardis *viskas* konkretų pasakymą gali paversti bendro pobūdžio pasakymu. Pavyzdžiui, teksto atkarpoje *Tu esi gabus literatas, kritikas, gal būt, poetas – arba lyg aš žinau kas... Pasauly visa tai branginama ir aukš-*

tinama MPR 3, 146 *visa tai* pakeitus įvardžiu *viskas*, pasikeistų pasakymo pobūdis: konkretus→ bendras.

Baltų kalbų bendrumo įvardžių sinchroninė semantinė analizė rodo, kad įvardžiai *visas*, *visi*, *visa*, *viskas* (lat. *viss*, *visi*, *viss kas*, pr. **wiss*, *wissai*) požymį, pasakomą sakinio predikatu, priskiria visiems aibės elementams arba visam poaibiui. Todėl jų diferencinis požymis yra *neskaidomasis*, kuriuo jie kontrastuoja bendrumo įvardžiams, turintiems požymį *skaidomasis*, plg. liet. *visi* / *kiekvienas*, *bet kuris*; *visa*, *viskas* / *bet kas*, lat. *visi* / *ikviens*, *jebkurš*, *jebkas*, pr. *wissai* / *erains*.

Turint galvoj bendrumo neskaidomųjų įvardžių semantinius ryšius su visais loginiais įvardžiais, jų reikšmę galima aprašyti kaip kompleksą diferencinių požymių, lemiančių neskaidomųjų įvardžių vietą loginių įvardžių sistemoje, t. y. liet. *visas*, *visi*, *visa*, *viskas*, lat. *viss*, *visi*, *viss kas*, pr. **wiss*, *wissai*, *wissa(n)* = loginis + teigiamas + bendrumo + neskaidomasis⁸.

Bendrumo įvardžiai (skaidomieji ir neskaidomieji) perteikia loginio bendrumo kvantorių reikšmes, pvz.:

Visi šunys yra žinduoliai.

Kiekvienas šuo yra žinduolis.

Bet kuris šuo yra žinduolis.

Šiuos sakinius galima užrašyti viena bendra formule: $\forall x (\text{šuo}(x) \supset \text{žinduolis}(x))$ – kiekvienam x teisinga, jei x yra šuo, tai x žinduolis.

Teiginys *Visi mano broliai – inžinieriai* gali būti ne tik išreikštas implikacine forma ($\forall x (+(x) \supset g(x))$), bet ir išskaidytas pirminiais dėmenimis ($f(x_1) \& f(x_2) \& \dots \& f(x_m) : \forall x (\text{mano brolis}(x) \supset \text{inžinierius}(x) \rightarrow \text{Antanas} - \text{inžinierius}, \text{Aleksas} - \text{inžinierius}, \text{Petras} - \text{inžinierius}$ ir t. t., kurie gali būti pakeisti įvardžiu *kiekvienas*. Žodžių junginys *Visi mano broliai* implikuoja mažiausiai trijų brolių egzistavimą ir vartojamas distributyviai, t. y. savybė *būti inžinieriumi* priskiriama kiekvienam individualiai. Tačiau pasakymui *Visi šunys buvo išvaikyti*, kurio predikatas *buvo išvaikyti* turi bendrumo semą, ankstesnės transformacijos taikyti negalima: **Rudis buvo išvaikytas*, **Sargis buvo išvaikytas*, **Margis buvo išvaikytas* (**kiekvienas šuo buvo išvaikytas*). Selekcinio apribojimo taisyklės⁹ neleidžia priskirti bendrumą semą turintį predikatą atskiriems aibės elementams. Todėl visų minėtų

⁸ Plačiau apie įvardžių semantinius diferencinius požymius žr. Rosinas A. Baltų kalbų įvardžių semantinė struktūra ir pirminės semantinės struktūros rekonstrukcija. Kn.: Sintaksės ir semantikos klausimai. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos TSRS įkūrimo 60-mečiui, pranešimų tezės. Šiauliai, 1982, p. 128–131.

⁹ Žr. Leech G. Semantics. – Middlesex: Penguin Books, 1976, p. 141–143; Palmer F. R. Semantics. – London—New York—Melbourne, 1976, p. 115–117; Rosinas A. Kelios mintys dėl samplaikų derivacijos. Mūsų kalba, 1982, Nr. 1, p. 20–21.

kvantorinių žodžių vartojimas galimas tik tokiuose kontekstuose, kurių neveikia selekcinio apribojimo taisyklės, pvz.: *Nesu girdėjęs, kad karvės lotų. Visos karvės baubia* GVn 330 → *Kiekviena karvė baubia* → *Bet kuri karvė baubia*. Tačiau pasakymai *Visos karvės baubia*, *Kiekviena karvė baubia* ir *Bet kuri karvė baubia* perteikia skirtingą informaciją. Antruoju pasakymu tvirtinama, kad kalbamąjį požymį turi kiekvienas iš eilės imamas ($\forall x$) aibės elementas. Trečiuoju pasakymu teigiama, kad potencialiai kalbamąjį požymį gali turėti kiekvienas ($\forall x$) aibės elementas: ir x_1 , ir x_2 , ir ..., ir x_m , tačiau konkrečiu realizacijos atveju – vienas ($\exists x$): arba x_1 , arba x_2 , arba ..., arba x_m ¹⁰. Dėl to įvardžiai *kiekvienas* ir *bet kuris* sudaro opoziciją, skiriamą požymių pora *nepasirenkamasis / pasirenkamasis*.

Baltų kalbų bendrumo neskaidomųjų įvardžių semantinė sinchroninė analizė leidžia rekonstruoti baltų epochos bendrumo neskaidomąjį įvardį **visas*, **visei*, **visa*. Jo vienaskaitos formos bendrumo reikšmę perteikė tuo atveju, kai jų konteksto partneris buvo kolektyvinės reikšmės daiktavardis, o daugiskaitos – tuo atveju, kai aibė *A* susidėjo daugiau kaip iš dviejų elementų, t. y. $A > 2$, plg. s. liet. *Wienókig tie wifsi tris izgūldimai wienóp galóp tēfes* DP 87₁₇.

Šaknies *vis-* įvardžiai, be baltų, būdingi slavų kalboms, plg. s. sl. *вѣсь, вѣси, вѣсе*¹¹. Ar sanskrito *viś-va-* „visas“¹² yra susijęs su baltų ir slavų **vis-*, dabar pasakyti neįmanoma.

Baltų bendrumo įvardžio **visas*, **visei* kilmė iki šiol nebuvo bandoma aiškinti: buvo tenkinamasi tik jo lyginimu su giminingų kalbų atitinkamais *vis-* šaknies įvardžiais¹³. Tačiau toks lyginimas dar nėra jo kilmės pagrindimas. Pasaulio kalbų įvardžių tyrinėtojai yra pastebėję, kad tiek indoeuropiečių, tiek neindoeuropiečių kalbose bendrumo neskaidomieji įvardžiai yra išvesti iš veiksmažodžių, turinčių reikšmes „daugėti, dauginti(s), auginti, būti, egzistuoti, stovėti, gyventi“ ir t.t. Pavyzdžiui, germanų kalbų *all* vestinas iš veiksmažodžio *al* „расти“, plg. s. isl. *ala* „производить“¹⁴, got. *alan* „растить“¹⁵. Iš indoeuropietiškos šaknies **teu-* „увеличиваться“, „разрастаться“ yra vestinas lotynų bendrumo neskaidomasis įvardis *tōtus* „visas“¹⁶, plg. liet. *tūkstantis*, *tūlas*, kilusius iš tos pat šaknies.

Bendrumo įvardžio, turinčio reikšmę 'visi', kilmę iš veiksmažodžių remia ir neindoeuropiečių kalbų paralelės. Pavyzdžiui, uzbekų *барча, бапу*, „visas, viskas“

¹⁰ Plg. Pilka A. Min. str., p. 143–144.

¹¹ Žr. Ван-Вейк Н. История старославянского языка. – М., 1957, с. 284.

¹² Žr. Бароу Т. Санскрит. – М., 1976, с. 258.

¹³ Plg. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Göttingen, 1962, S. 1264.

¹⁴ Žr. Макаев Э. А. Структура слова в индоевропейских и германских языках. – М., 1970, с. 82.

¹⁵ Žr. Майтинская К. Е. Местоимения в языках разных систем. – М., 1969, с. 261.

¹⁶ Ten pat.

yra kilęs iš veiksmažodžio *бѣр* „естъ, имеемся“, plg. dar mongolų *bükü* „būti“ ir „visi“, kalmukų *büküde* „viskas“, buriatų *bai* „стоять“, „быть“, „жить“ ir *байха* „visas“, jakutų *bār* „существующий“, „имеющийся“ ir *bary* „viskas“¹⁷.

Turint galvoj šias bendrumo neskaidomųjų įvardžių kilmės paraleles, baltų **visas* ir **visei* galima laikyti galūnės dariniais iš veiksmažodžio šaknies *veis-* silpnojo laipsnio *vis-*, plg. liet. *veisti* ir *visti*¹⁸, lat. *veist* „viesties“ (*ka(d) tie jēri neveisuši, ta(d) mēs pliki vazātuos* BW 29086), *viest* „durch Fortplanzen sich vermehren machen, aufziehen, erziehen, entstehen lassen, verbreiten, vermehren“¹⁹, pr. *wēisin* „vaisių“, *wejsewingi* „vaisingi“²⁰. Veiksmažodinė baltų šaknis *veis-* yra indoeuropiečių šaknies **ueis-* „распускаться“ tęsinys, plg. lot. *vireō* „зеленеть“, s. isl. *visir* „отросток“²¹. Kadangi baltų bendrumo neskaidomieji *vis-* šaknies įvardžiai yra susiję su daugumo sąvoka, bendrabaltiškojo įvardžio **visas*, **visei*, **visa* kilmė iš veiksmažodžio šaknies *veis-*, turinčios reikšmę „dauginti(s)“, „daugėti“, yra visai įmanoma ir semantiškai pagrįdžiama. Manoma, kad iš indoeuropietiškojo veiksmažodžio **ueis-* vestinas ir senovės slavų įvardis *вѣсѣ*²².

2. Lietuvių kalbos ypatybes žymintys *koks*, *koki(a)* tipo įvardžiai diachroniniu požiūriu nėra grynai priesagos **-āk-* vediniai. Latvių komparatyvinės priesagos *-āk-* vediniai – aukštesniojo laipsnio būdvardžiai ir lietuvių priesagos *-ok-* (< **-āk-*) būdvardžiai rodo, kad lietuvių kalboje turėtų būti ir *o* resp. *ā* kamieno įvardžiai **kokas*, **koka*, vestini iš **kākas*, **kākā*, plg. s. sl. *kakъ*, *kaka*, *kako*, *takъ*, *taka*, *tako*²³. Tačiau lietuvių kalboje vartojamos *jo* ir *iā* kamienų kalbamojo įvardžio formos. Senuosiuose raštuose šių įvardžių vyriškosios giminės vienaskaitos vardininkas dažnai turi fleksiją *-is*, o moteriškosios *-i*. Pavyzdžiui, *Daukšos* postilėje formos su *-is* yra dažnesnės už formas su *-ias*, t.y. *kokias*. *Greta* vardininko su *-is* čia turimas taip pat *i* kamieno galininkas ir vietininkas, plg.: vns. vard. *kokis* DP 39₃₀, 72₁₁; *kokis* DP 288₂₈; *kokifaig* DP 131₃₈; *kokisg* DP 446₃; *tokis* DP 95₂₈, 115₄₂; vns. gal. *kokī* DP 163₃₁; *koking* DP 104₈; *tókī* DP 96₁₂; vns. vtn. *tokime* DP 40₂₉, *tokimé* DP 150₅₀; *tokime* DP 174₂₁, *tókime* DP 171₇; *kokime* DP 583₁₈; *kokimeg* DP 585₁₄. Vardininko formos su kirčiuota fleksija *-is* vartojamos pietų ir rytų aukštaičių šnektose, plg.: *kokis*, *tokis* Dtn, Aln, Ūd, Lkm, Švnč, Zt²⁴.

¹⁷ Žr. Ten pat.

¹⁸ Žr. Fraenkel E. LEW, S. 1214.

¹⁹ Žr. ME 4, p. 670.

²⁰ Žr. Endzelīns J. SV, p. 272.

²¹ Žr. Макаев Э. А. Указ. соч., с. 115.

²² Žr. Майтинская К. Е. Указ. соч., с. 261.

²³ Žr. Елкина Н. М. Старославянский язык. – М., 1960, с. 136.

²⁴ Vietų pavadinimai trumpinami taip pat, kaip ir „Lietuvių kalbos žodyne“.

Moteriškosios giminės formos su *-i* Daukšos postilėje taip pat dažnesnis už formas su *-ia* (*kokia* 3x, *koki* 79x). Jos vartojamos žemaičių šnektose, plg.: *anoki*, *šioki*, *toki* Krtn, Trkš, ir rytų aukštaičių šnektose, plg.: *koki* Skp, *toki* Brž, *koki* Tvrč. Senųjų raštų ir šnektų formos su kirčiuotomis ir ilgomis galūnėmis, plg.: vns. vard. *koki*s DP 288₂₈ ir šnektų *koki*s, *toki*s; *koki*g DP 242₃₃ ir šnektų *koki*, *koki*š; vns. gal. *koki* DP 163₃₁ ir kt., aiškiai rodo, kad kalbami įvardžiai yra sudėti iš dviejų elementų: *(k)-ok* + *is* resp. *(k)-ok* + *ī*. Elementas *(k)-ok-* vestinas iš nekaitomos formos, sutampančios su bevardės giminės vardininku galininku **(k)-āka*, plg. **kieka* < **keika*. Elementas **(k)-āka* yra priesagos **-āk-* vedinys iš atitinkamų kamienų įvardžių: *kita-*, **(v)eina-*, *ši-*, *ana-*, *ta-*, *(j)i-* resp. **īa-*, *visa-*. Antrasis elementas *-is*, *-ī* yra rodomasis nedistancinis įvardis **is*, **ī*, pagal Vakernagelio dėsnį užimantis antrąją poziciją morfologiniame sakinyje. Kitaip sakant, lietuvių *(k)-okis* tipo įvardžiai priklauso ir fleksinei, ir samplaikinei derivacijai: jų pirmasis komponentas yra priesagos **-āk-* vedinys, o visas įvardis yra susiformavęs iš samplaikos **(k)-āka (j)is*, kuri pralietuvių epochoje funkcionavo kaip leksinė sintaksinė kategorija.

Nekaitomos **(k)-āka* tipo formos egzistavimą remia bendrumo įvardis **keika*, kuris įėjo į junginius su daiktavardžių vienaskaitos formomis ir sudarė samplaiką su **(v)einas*, plg.: *kiek daikti* Mž 157 (< **kieka daiktė*), *kiekvienas* < **kieka vienas*, *iekvienas* < **ieka vienas* < **īei ka (v)einas*²⁵. Jos egzistavimą remia ir Prūsijos lietuvių senuosiuose raštuose bei tautosakos tekstuose vartojami absoliutiniai demonstratyvai *šitoktai*, *toktai*, *anoktai*, *koktai*, pvz.: | ... | *welnas kursai schitoktai klausantiems pramana ieng iūs priwiltu* MT 267; | ... | *kurie toktai dara karaliftes Diewa neaptures* MT 63^a; | ... | *annoktai* | ... | *faka* | ... | *bjlodams* MT 266; *A kaip iau koktai pikto iemus nuffidave, tada anis Diewo uffigine* BP II 323 ir kt.²⁶ Šių įvardžių pirmasis elementas *(k)-ok-* vestinas ne iš **(k)-okit-*, kaip mano kai kurie tyrinėtojai²⁷, o iš **(k)-oka* < **(k)-āka*, prie kurios yra prisijungęs lokatyvas **tai* pagal **ši + tai*, **ta + tai*, **ana + tai*. Tai leidžia daryti išvadą, kad pralietuvių epochoje samplaikos **(k)-āka (j)is*, **(k)-āka*

²⁵ Nekaitomų formų, sutampančių su bevardės giminės vardininku-galininku egzistavimą remia ir superliatyvų su *-iausia* predikatyvinė ir atributyvinė vartosena kai kuriose rytų aukštaičių šnektose, plg.: *Einu rytą, tai didžiausia briedis ulioja* Trgn (žr. Stundžia B. Dėl negimininės būdvardžių superliatyvo formos. — Kn.: Sintaksės ir semantikos klausimai. Šiauliai, 1982, p. 134); *bėrnas dziđzėjus'a, e kója kap merg'ōkės* Grvč (žr. Kardelytė J. Gervėčių tarmė. — V., 1975, p. 54).

²⁶ Daugiau pavyzdžių žr. Valeckienė A. Lietuvių kalbos bevardės giminės įvardžių kilmė. — Kn.: Gramatinės kategorijos ir jų raida. V., 1978, p. 80.

²⁷ Žr. Stang Chr. S. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. — Oslo—Bergen—Tromsø, 1966, S. 235, 241—242; Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. — V., 1981, t. 2, p. 5.

(j)ī žymėjo daiktavardžių ypatybes, o *(k)-aka tai – įvykius. Samplaikų pirmojo komponento *(k)-āka -a, būdamas nekirčiuotas ir neturėdamas morfologinio krūvio, vienoje šnektose galėjo išnykti anksčiau, kitose – vėliau. Išnykus pirmojo komponento -a, susiformavo suaugtiniai įvardžiai²⁸, plg.: *viskas* < *visa kas*, *kiekvienas* < **kieka vienas*, *kitkas* < *kita kas* ir kt. Absolutinių (k)-oktai tipo formų išlikimą Prūsijos lietuvių raštuose ir šnektose, matyt, lėmė vokiečių kalbos absolutinių įvardžių *welches*, *solches* struktūros ir reikšmės analogija, plg.: liet. / ... / *kad Dwaro = Amtmons Pittam Balepimmui* / ... / *priešais dāro, toktai tūjau Kamarai* / ... / *apfakyti* / ... / *tur Grom 326* ir vok. / ... / *der Oeconomie – Beamte vorstehender Verordnung* / ... / *in sichere Erfahrung bringen, solches so fort der Kriegeres = und Domainen – Cammer, wovon sie reffortiren, anzuzeigen*.

Samplaika *kāka (j)is pralietuvių epochoje pirmiausia buvo apeliuojama nurodyti aktantų ypatybes: *kāka (j)is žmō? Ji buvo vartojama ir egzistavimo reikšme (*atējā kāka (j)is žmō), ir reliatyvine reikšme (*likā tāka (j)is, kāka (j)is buvens). Pamažu *kāka (j)is stūmė įvardį *kas* iš būdvardžio pozicijos ir *kas* tapo daiktavardiškuoju įvardžiu.

Samplaikos *šīāka (j)is ir *anāka (j)is tapo nariais rodomųjų distancinių įvardžių opozicijos, skiriamos požymių pora *artimasis* / *neartimasis* (*tolimasis*). Nedistancinių įvardžių posistemį papildė samplaikos *iāka (j)is ir *tāka (j)is. Samplaiką *iāka (j)is, matyt, turėjo ir žemaičiai, nes įvardis *joks* dar išlikęs frazeologizmuose, plg.: *neidouto mōn už āuksa už jūok'us pin'ngus* Trkš. Dėl būdvardiškujų nedistancinių ir egzistavimo įvardžių reikšmės neutralizacijos, kuri įvyko greičiausiai samplaikinių egzistavimo įvardžių formavimosi laikais, samplaika *iāka (j)is greičiausiai gavo reikšmę *nežymimasis* ir galutinai perėjo į loginių įvardžių sistemą. Tuo metu greta *atējā kāka (j)ī mergā tikriausiai buvo sakoma *atējā tāka (j)ī mergā ir *atējā iāka (j)ī mergā. Taip manyti leistų prefikso *ne-*vedinys *nejoks* „koks nors“, plg.: / ... / *ligonis i puola i nejoki bijojimą* LKŽ IV 355. Kadangi bendrumo skaidomieji įvardžiai, turintys požymį *pasirenkamasis*, lietuvių kalboje formavosi iš nežymimųjų, kai kuriose šnektose iš *bī²⁹ + *iāka* (j)is galėjo susiformuoti *pasirenkamasis* įvardis *by joks* „bet koks“, plg.: *By joks kurpius sutaisys batus* LKŽ IV 355. Kadangi nežymimieji įvardžiai *kas*, *kateras, *(v)einās neigiamuosiuose sakiniuose su prefiksu *ně(i) / ni* ir be jo turėjo ir neigiamųjų įvardžių reikšmę, samplaika *iāka (j)is taip pat gavo neigiamųjų įvardžių reikšmę. Dabartinėse tarmėse įvardis *joks*, kaip neigiamasis įvardis, vartojamas ir su neigiamu prefiksu, ir be jo, plg.: / ... / *josios nelytėjo ně joks*

²⁸ Apie suaugtinius žodžius žr. Urbutis V. Žodžių darybos teorija. – V., 1978, p. 295.

²⁹ Žr. Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. – V., 1968, p. 396.

saulės spindulėlis Db ir *Jokio apsiavalo neturi* Rod. Senuosiuose raštuose prieš *joks* paprastai vartojamas prefiksas *ne*.

Samplaika **kitāka (j)is* įėjo į skiriamųjų įvardžių posistemį ir sudarė opoziciją su identifikuojamąja samplaika **(v)eināka (j)is* resp. **tāka (j)is patis*. Samplaika **visāka (j)is* pralietuvių epochoje dar turėjo reikšmę „kiekvienas“ ir buvo bendrumo skaidomasis įvardis, kurio konteksto partneris sakinyje galėjo būti daiktavardžio bet kuri vienaskaitos forma, plg.: *wifsókias liežúwis gárbis mane* DP 7₄₆; *Ne wiffsokis kunas ira* / ... / *kunas* Bt 304 ir *visóki žódi unrašik* Zt. Šio įvardžio perėjimą į būdvardžių klasę lėmė tas, kad daugiskaitos formos kontekstuose su daiktavardžių daugiskaitos formomis anksti gavo būdvardžio reikšmę „įvairus“, plg.: *Visokių žmonių yra*.

Senuosiuose raštuose ir tarmėse vartojamos vienaskaitos vardininko *kokias* ir *kokia* tipo formos yra inovacijos, gavusios fleksiją iš produktyvesnių kamienų.

3. Prūsų tekstuose vartojami du rodomieji įvardžiai *schis*, *sis* (1x) ir *stas*, *stes*. Abu įvardžiai skiriasi savo distribucija ir funkcijomis. Įvardis *schis* įeina į junginius su daiktavardžiais ir nevartojamas daiktavardžio pozicijoje. Kaip deiktinis įvardis, turintis semantinę diferencinę požymį *artimasis*, *schis* įeina į junginius su laiko reikšmės daiktavardžiais, plg.: *kai tu mien fchen Naktin* / ... / *affeī pokūntuns* PKP 191₁₂₋₁₃ ir kt. Įvardis *schis* vartojamas anaforinėse struktūrose su pakartojamais daiktavardžiais, plg.: *Stai Antrā Maddla* / ... / *Mes madlimai adder ēnfchan madlin* / ... / PKP 161₁₃₋₁₈; *Stwi aft nūmas ains malnijkixs perpīsts* / ... / *mes mans fchiēifon malnijkikai enimmimaišin* PKP 223₇₋₁₄. Vartojamas *schis* pirmajame katekizme (2x) ir kaip artikelis (artroidas), plg.: *Thou tur fchan lankeinan deinan fwintintwey* PKP 85₉₋₁₀. Endzelynas jį be reikalo laiko korektūros klaida ir taiso į *sthan*³⁰: rytų baltų kalbose, jų rašto paminkluose ir tarmėse *šis* dažnai yra tikrinių daiktavardžių artroidas.

Turint galvoj, kad *schis* bekartojamas tik junginiuose su pakartojamais ir laiko reikšmės daiktavardžiais, galima prielaida, kad prūsų tekstuose fiksuojama *schis* nykimo stadija.

Antrasis rodomasis įvardis *stas* įeina į junginius su daiktavardžiais ir veiksmažodžiais, t.y. eina ir daiktavardžio, ir būdvardžio pozicijoje. Anaforinėse struktūrose būdvardžio pozicijoje *stas* atlieka artikelio (artroido) funkciją, kaip ir vokiečių *der*, atkreipdamas adresato dėmesį į senosios (nežymėtosios) informacijos zonas, plg.: *Ka aft stas Sacraments steife Altars?* PKP 185₁₃₋₁₄ ir kt. Anaforinėse struktūrose, įeidamas į junginius su pakartojamais daiktavardžiais, *stas* identifikuoja konteksto elementus (aktantus), kaip ir įvardis *schis* resp. vok. *dieser*, ir turi reikšmę „šitas“, „šis“, plg.: *en fchans Wirdans* PKP 189₁₄ ir vok. *an diese*

³⁰ Žr. Endzelins J. SV, p. 255.

Wort PKP 188₁₄; *Kawīdai aſt ſtai wirdai bhe preibillifna Deiwas?* PKP 173₇₋₈ ir vok. *Welche ſind dieſe Wort vnd verheyffung Gottes?* PKP 172₇₋₈; *mes enwackēmai tien a kirſchan ſtan twaian ſchlūfnikan (a adder kērfchan ſchantwarian ſchlūfnikin* PKP 229₁₈₋₁₉ ir vok. *Wir ruffen dich an | vber a dieſen deinen Diener) oder dieſe deine Dienerin* PKP 228₁₅₋₁₆. Daiktavardžio pozicijoje *ſtas* vartojamas kaip daiktavardžio grupės substitutas, t.y. jis pakeičia daiktavardžius (aktantus), turinčius sintaksinį požymį *-Pp (-pirmasis paminėjimas)*³¹, ir laikytinas neparticipinio įvardžio *tāns* antriniu variantu. Jo bevardės giminės forma *ſta(n)*, be funkcijų, sutampančių su *ſtas* funkcijomis, anaforinėse struktūrose daiktavardžio pozicijoje atlieka absoliutinio demonstratyvo funkcijas. Absoliutinio demonstratyvo pagrindinė funkcija yra predikatinių struktūrų nurodymas, arba nepilnosios nominalizacijos substitucija, plg.: *Stai Dilinai etwerpfennien ſteife grijkan | ifrankinna eſſe gallan bhe pickullan | bhe dāſt ſtan prābutſkan Deiwūtifkan | wiſſamans quai ſtan druwē* PKP 173₃₋₅. Įvardis *ſtas* yra samplaikinio identifikuojamojo įvardžio komponentas, plg.: *| ... | kāigi ains Butta Tawa ſſtan ſubban ſwaiāſmu Seiminan veka lāngiwingiſkai | perlaikūt turri* PKP 159₁₋₅. Kadangi prūsų tekstuose nėra kontekstų, kuriuose *ſchis* kontrastuotų su *ſtas*, kalbamuosius įvardžius galima laikyti sinonimais, t.y. artimojo rodymo įvardžiais, plg.: liet. *ſis* ir *ſitas*, lat. *ſis* ir *ſitas* (dial. *ſtas*, *ſkas*).

Prūsų įvardis *ſtas* ir jo absoliutinė forma *ſta(n)* savo funkcijomis sutampa su lietuvių aukštaičių šnektų artimojo rodymo įvardžio *ſitas*, *ſita*, *ſita(i)* funkcijomis, plg. artroidas: *padavė jai verpt ir auksinį verpsčiuką kodeliui pririšt. Ragana pasakė, kad kai sudils ſitas verpsčiukas, tai tada leis namo. Praėjo daug laiko |...| tai ſita ragana sako: „aisma pirtin ir pasiimsma ſitą verpsčiuką“* Vžns; rodomasis: *Isai tada sakė: „Šitas mano kirvis“* BsV 373 (Rdm); neparticipinis: *Šits iš piktumo ėmė an jos ſnekėt* BsV 216; absoliutinis demonstratyvas: *Aš apie ſita nieko nežinojau* Kp; identifikuojamojo įvardžio komponentas: *gi.vāna.m ſitō.j pač'ō.j grīč'a.j* Ob. Tokias funkcijas latvių tarmėse atlieka įvardis *ſitas* (*ſtas*, *ſkas*).

Prūsų tekstuose *tāns* vartojamas kaip neparticipinis (tradiciškai 3-ojo asmens) įvardis. Nors prūsų tekstuose nėra dvigubų anaforinių struktūrų, kuriuose *tāns* būtų kontrastuojamas įvardžiui *ſtas*, tačiau neparticipinio įvardžio *tāns* dažnas keitimas antriniu variantu *ſtas* paprastosiose anaforinėse struktūrose leidžia manyti, kad gyvojoje prūsų kalboje dvigubose anaforinėse struktūrose *tāns* ir *ſtas* sudarė opoziciją, skiriamą požymiais *ankstesnis paminėjimas*, arba *tolimasis | vėlesnis paminėjimas*, arba *artimasis*. Turint galvoj tiek rytų baltų, tiek germanų kalbų deiktines sistemas

³¹ Dėl termino *pirmasis paminėjimas*, ang. *first mention*, žr. Ingram D. Typology and Universals of Personal Pronouns. – In: Universals of Human Language. Stanford, California, 1978, vol. 3 (Word Structure), p. 231.

ir jų struktūrą, galima prielaida, kad prūsų *tāns* gyvojoje kalboje buvo vartojamas ir deiksės sferoje kaip tolimojo rodymo įvardis ir kontrastavo įvardžiams *stas* resp. *schis*, turintiems požymį *artimasis*. Todėl galima manyti, kad prūsai turėjo dvinarę deiktinę sistemą: *schis, stas / tāns*, plg. lat. *šis, šitas / tas*³².

Taigi įvardžio *stas* detali kontekstinė analizė rodo, kad *stas* prūsų kalboje buvo artimojo, o ne tolimojo rodymo įvardis, kaip mano kai kurie tyrinėtojai³³.

Prūsų dvinarė deiktinė sistema yra išriedėjusi iš trinarės. Iki įvardžių *stas* ir *tans* < **tanās* susiformavimo prūsų kalboje egzistavo ir įvardis **tas*. Tai rodo ne tik *stas* antras komponentas, bet ir kompozito **kits* < **kitas* antrasis komponentas. Įvardį **tas* su *t-* iš netiesioginių linksnių prūsai resp. baltai jau turėjo prieš bendrabaltiškojo skiriamąjo įvardžio **kitas* < **ki-* (ide. **k^ui-*) + *tas* susiformavimą.

Tyrinėtojai iki šiol nesutaria dėl *stas* protetinio *s-* kilmės. Dar Brugmanas *stas* lygino su lietuvių *štai* ir rekonstravo archetipą **k-to*³⁴. Panašiai manė ir kiti tyrinėtojai³⁵. Su lietuvių *šitas* įvardį *stas* sieja Stangas³⁶ ir Schmalstiegas³⁷. Kuzavinis iškėlė hipotezę, kad prūsų *stas* yra atsiradęs „iš **sitas*, o pastarasis iš baltiškojo *šitas*, veikiant asibiliacijos dėsniai (plg. II katek. *sis* „šis“) ir sinkopuojant (kaip lietuvių ir latvių) balsį *i*“³⁸. Šios vertos dėmesio hipotezės didžiausias trūkumas yra tas, kad dar reikia įrodyti įvardžio **šitas* egzistavimą baltų epochoje. Tarmių ir raštų duomenys leidžia manyti priešingai: liet. *šitas*, lat. *šitas* yra neseni atskirų baltų kalbų dariniai: 1) įvardžio **šitas* neturi ir neturėjo žemaičių tarmė; 2) įvardžio **šitas* nevartoja XVI–XVII a. latvių religinių raštų autoriai, nors jiems, kaip vokiečiams, dviskiemenis **šitas* (plg. vok. *dieser*) būtų buvęs parankesnis už vienskiemenį *šis*. Įvardžio *šitas* kai kurių linksnių ilgos galūnės, sutampančios su atitinkamomis įvardžio *tas* galūnėmis, leidžia daryti prielaidą apie vėlyvą jo kilmę³⁹. Pritarti Kuzavinio hipotezei galima tik su viena išlyga, kad prūsų *stas* yra pačios prūsų kalbos palyginti nesenas darinys iš įvardžių **si-* ir **tas* ir yra susiformavęs tuo metu, kai egzistavo vardininkas **sis*, o ne **šis*, t. y. prieš *š-* apibendrinimą vardininko formoje iš netiesioginių linksnių, turinčių *š* < **šj-* prieš užpakalinės eilės balsius, plg.: vns. galininką *schan* ir dgs. galininką *schans*. Vadinasi, į prūsų *stas* galima žiūrėti kaip į kompozitą, sudėtą iš

³² Plg. Rosinas A. Deiktinės sistemos baltų kalbų tarmėse. – *Baltistica*, t. 18(2), p. 141.

³³ Žr. Ten pat, p. 141, 149.

³⁴ Žr. Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Strassburg, 1909, Bd II 2(1), S. 322.

³⁵ Žr. Berneker E. Die preussische Sprache. – Strassburg, 1896, S. 198; Trautmann R. Die altpreussischen Sprachdenkmäler. – Göttingen, 1910, S. 261.

³⁶ Žr. Stang Chr. S. Op. cit., p. 232.

³⁷ Žr. Schmalstieg W. R. An Old Prussian Grammar: The Phonology and Morphology of the Three Catechisms. – The Pennsylvania University Press, 1974, p. 135.

³⁸ Žr. Kuzavinis K. Dėl kai kurių žodžių kilmės. – *Baltistica*, 1967, t. 3(1), p. 98.

³⁹ Žr. Rosinas A. Min. str., *Baltistica*, 18(2), p. 148.

formos **si + tas* → **sitas* resp. **si + tā* → **sitā*, **si + ta* → **sita*. Kadangi iš kalbamojo įvardžio atoninių formų anaforinėse struktūrose su pakartojamais daiktavardžiais gana anksti išsivystė artroidas, prasidėjo visuotinė *-i-* sinkopė pirmiausiai atoninių formų paradigmoje, o vėliau ir ortotoninių formų paradigmoje, t. y. **sitas* → *stas*, **sitā* → *stā*, **sita* → *sta*. Kadangi *stas* etimologijai iš **sitas* < **si + tas* neprieštarauja nei semantika, nei fonetika, nei pagaliau pats darybos būdas – kompozicija, paveldėtas iš baltų epochos, plg. kompozitą **kitas* < **ki- + tas*, prūsų *stas* galima laikyti kompozitu, o ne indoeuropiečių epochos veldinio **sas* ir *tas* (su apibendrintu *t-* iš netiesioginių linksnių) kontaminacijos dariniu, kaip yra manę ir tebemano kai kurie tyrinėtojai⁴⁰. Jau Stangas ne be pagrindo yra suabejojęs tokios kontaminacijos galimybe⁴¹, nes kontaminacija, kaip įvardžių darybos būdas, baltų kalboms nėra būdingas. Baltų kalbose, be pronominalizacijos, sufiksacijos, paradigm(iz)acijos, arba fleksinės derivacijos, labiausiai paplitę yra šie įvardžių darybos būdai: kompozicija ir leksinė sintaksinė daryba, arba samplaikinė derivacija. Daugelis įvardžių baltų kalbose susiformavo iš samplaikų, kurios virto suaugtiniais įvardžiais. Turint galvoj lietuvių šnektų samplaikas *še tas* „šis“, plg. *še tas* „šis“ Šd ir kt., prūsų *stas* taip pat galima laikyti samplaikinės kilmės įvardžiu, kilusiu iš samplaikos **se tas*, kurios **se* gali būti kilęs iš ide. **ke*, plg. lat. *še* „čia“ su *š-* iš *šis*⁴², liet. *še*, s. sl. *se* „ecce“⁴³, pr. *schen* „hier“ < **se + ēn*. Samplaika **se tas* ilgainiui virto suaugtiniu įvardžiu, plg. liet. *vaītas* < *va itas* Ad, *kiekvienas* < *kieka vienas*, *kokis* < **kāka (j)is*, lat. *viņš* < **vin(E) (j)is* ir kt. Toks *stas* kilmės aiškinimas taip pat neprieštarauja baltų kalbų įvardžių darybai ir yra logiškesnis už **sas* ir *tas* kontaminacijos versiją, neturinčią paralelių nei kitose baltų, nei indoeuropiečių kalbose⁴⁴.

Ar prūsų *stas* yra kompozitas, ar samplaikinės kilmės įvardis, dabar tvirtai įrodyti neįmanoma. Tačiau aišku viena, kad jis padarytas pagal vieną iš minėtų ir baltų kalboms būdingų naujų įvardžių darybos būdų ir nieko bendra neturi su kontaminacija.

Susiformavus įvardžiui *stas*, įvyko *schis* ir *stas* neutralizacija, ir trinarė deiktinė sistema persiformavo į dvinarę, t. y. *schis*, *stas* / *tāns*.

Tolimojo rodymo įvardis *tāns* < **tanās* taip pat gali būti arba kompozitas, sudėtas iš bevardės giminės įvardžio **ta* ir **anās* ir atsiradęs tuo metu, kai prūsai tebeturėjo įvardį **tas*, arba yra samplaikinis suaugtinis įvardis, susiformavęs iš samplaikos

⁴⁰ Žr. Van Wijk N. Altpreussische Studien. – Haag, 1918, S. 110–111; Endzelīns J. SV, p. 75; Kortlandt F. Innovations Which Betray Archaisms. – Baltistica, 1982, t. 18(1), p. 4–5.

⁴¹ Žr. Stang Chr. S. Op. cit., p. 232.

⁴² Žr. Būga K. Rinkiniai raštai. – V., 1958, p. 481.

⁴³ Žr. Fraenkel E. LEW, p. 990.

⁴⁴ Plg. Майтинская К. Е. Указ. соч., с. 107–114.

**tė* *anas*: samplaikos pirmasis komponentas **tė* – neparadigminis lokatyvas – kalbamojo įvardžio formavimosi laikais turėjo požymį *tolimasis*, plg. liet. *ten* < **tė*+*ēn*, lat. dial. *tie* < *tēn*, *tī* < *tēn* ir kt.

ŠALTINIŲ SUTRUMPINIMAI

- BarR – Baranauskas A. Raštai. – V., 1970, t. 1.
 BP – Postilla tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu... Per Jana Bretkuna... Karaliaucziue..., 1591, dalis 1–2.
 BPv – Baltušis J. Parduotos vasaros. – V., 1969, t. 2.
 BR – Baltušis J. Raštai. – V., 1959, t. 4.
 BrRZ – Birze M. Rozā zilonis. – Rīga, 1976.
 BsV – Iš gyvenimo vėlių bei velnių / Surinko dr. J. Basanavičius. – Chicago, 1903.
 Bt – Bythner S. Naujas testamentas... Drukawójo arba iszspáude Spáustuwoj Reusnéro Karaliauciuj' Métu MDCCI.
 BW – Barons Kr. un Wissendorfs H. Latwju dainas. – Jelgawâ un Petrogradâ, 1894–1915, s. 1–6.
 DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – V., 1972.
 DP – Postilla Catholicka... Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą... – Wilniui..., 1599.
 Grom – Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams. – V., 1960.
 GrR – Grušas J. Raštai. – V., 1980, t. 1; 1981, t. 4.
 GVn – Gričius A. Vyrai, nesijuokit. – V., 1969.
 JA – Jaunusdrabiņš J. Aija. – Rīga, 1957.
 KbsNL – Kubilius V. Salomėjos Nėries lyrika. – V., 1968.
 LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – V., 1956–1981, t. 1–12.
 LV – Latviešu literārās valodas vārdnīca. – Rīga, 1972, s. 1; 1980, s. 4.
 ME – K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca / Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. – Rīga, 1923–1925, s. 1; 1925–1927, s. 2, 1927–1929, s. 3; 1929–1932, s. 4.
 MG – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. – Rīga, 1959, s. 1.
 MPR – Mykolaitis-Putinas V. Raštai – V., 1959, t. 3; 1959, t. 6; 1968, t. 7.
 MT – Margarita Theologica... perguldita per Simona Waischnora... Ischspausdinta Karaliaucziue..., 1600.
 Mž – Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams / Spaudai parūpino Dr. Jurgis Gerullis. – Kaunas, 1922.
 PKP – Prūsų kalbos paminklai / Parengė V. Mažiulis. – V., 1966.
 SrR – Sruoga B. Raštai. – V., 1957, t. 5.
 VžP – Vaižgantas. Pragiedruliai. – V., 1969, t. 1; 1969, t. 2.

ON THE ORIGIN OF SOME PRONOUNS

Summary

This article is concerned with the origin of the Baltic general pronouns **visas*, **visei*, **visa* "all", the Lithuanian adjectival pronouns of (*k*)-*oks* "what" type and the Prussian *stas* "this".

1. The synchronic semantic analysis of the Baltic general pronouns (Lith. *visas, visi, visa*, Lat. *viss, visi*, OPr. **wiss, wissai, wissa(n)*) indicates that the meaning of the pronouns in question is in close affinity to the concept of multitude.

The plural forms *visi*, Lat. *visi*, Pr. *wissai* and the absolute forms *visa*, Lat. *viss*, Pr. *wissa(n)* usually have the meaning of general pronouns; the singular forms, however, have the meaning of general pronouns in combination with collective nouns. When combined with other nouns, they acquire the meaning of adjectives denoting size.

The above-mentioned semantic structure was inherited from the Baltic parent language. Since the Baltic general pronouns under discussion are closely related to the concept of multitude, they can be regarded as derivatives from the reduced grade *vis-* of the verbal stem **veis-* "to increase", "to multiply", "to procreate", cf. Lith. *veisti(s)* and *visti*, Lat. *veist, viest(ies)* and Pr. *wēisin* "fruit".

The interpretation presented above can be verified by looking at the origin of general pronouns in other Indo-European and non-Indo-European languages from verbs meaning "to increase", "to grow", "to multiply", "to procreate", "to cultivate, raise", "to be", "to exist", "to stand" and "to live".

2. Diachronically the Lithuanian pronouns of (*k*)-*oks* type are not exclusively derived from the suffix **-āk-*; if they were derived from the suffix **-āk-* only, in Modern Lithuanian there would be pronouns with *o-* resp. *ā-* stems, such as **kokas, *koka*, cf. O Sl. *kakъ, kaka, kako*.

On the basis of the forms *kokis* resp. *kokī* found in old literary texts and dialects one may conclude that the pronouns in question are compounds formed from collocations whose first component is the uninflected form **(k)-āka* which, in its turn, is derived from the pronoun stems **kita-*, **i-* or **ši-*, **ta-*, **ana-*, **ka-*, **(v)eina-* > *viena-* and from the comparative suffix **-āk-*. The second component of the compound pronouns in question is the enclitic pronoun **(j)is* (resp. **(j)ī*) which, according to the law of Wackernagel, is the second member of the morphological sentence.

3. According to the synchronic semantic analysis the Prussian demonstrative pronoun *stas* can be considered a pronoun denoting distance and having the distinctive feature of proximity. The pronoun *stas* can be regarded as a compound formed from **si* and **tas*, or as a compound formed from the collocation **se tas*, cf. Lith. dial. *še tàs* "this".